

De Toutenburg te Vollenhove

Een schilderij van een onbekende schilder?

De stad Vollenhove viert in 2004 met allerlei activiteiten het feit dat zij 650 jaar geleden stadsrechten kreeg. Er is o.a. een tentoonstelling georganiseerd *Weerzien met Vollenhoofs Erfgoed. 50 Topstukken thuisgebracht*, waarop belangrijke objecten die met de geschiedenis van de stad te maken hebben, worden getoond. Eén daarvan is het schilderij van kasteel de Toutenburg dat in de vaste opstelling van het Stedelijk Museum Zwolle hangt. Het is in 1894 als legaat van O.F. baron Sloet van Toutenburg in bezit gekomen van de Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis.

Het schilderij is in een goede staat. Het doek is met een UV-lamp bekeken, waarbij oude restauraties zichtbaar worden. Deze laatste zijn alleen te zien in de boog van de brug geheel links.

De schilder

Het schilderij is gesigneerd en gedateerd, maar de signatuur is in de loop der jaren op verschillende manieren geïnterpreteerd en gelezen. Over de familienaam van de kunstenaar bestaat geen twijfel: Camerlinck. Jarenlang is de sig-

De Toutenburg, J. Camerlinck, 1660, olieverf op linnen, inv.nr. 365.

Detail met de signatuur J. Camerlinck.

natuur gelezen als F. Camerlinck. Een F. Camerlinck is echter niet in de archieven te vinden. Daarom werd de maker van dit schilderij in de museumdocumentatie vermeld als 'F. Camerlinck, onbekende schilder'. In het verleden is de voorletter echter ook voor een J. aangezien. Onder deze signatuur staat het jaartal 1660. Met lamp en vergrootglas is onlangs opnieuw de signatuur bestudeerd. De initiaal lijkt meer op een J. dan op een F.

Wie was de schilder J. Camerlinck? In de oude archieven van Zwolle en van het Zwolse St. Nicolaasgilde komt de naam Camerlinck enkele malen voor. Op 22 april 1663 waren Hermen en Jan Camerlinck borg voor een nieuw gildelid, Roelof Camerlinck. Achter de naam van de tweede borg staat de vermelding 'schilder'. Dit is de enige keer dat bij een lid van de familie Camerlinck het beroep schilder wordt genoemd. Deze Jan Camerlinck zou dus de vervaardiger van het schilderij 'De Toutenburg' kunnen zijn.

Een probleem is dat de naam Jan Camerlinck vaker voorkomt. Jan Roelof Camerlinck was van 1644 tot 1645 president van het St. Nicolaasgilde, en Jan Camerlinck vervulde dezelfde functie van 1661 tot 1662. Op 7 juli 1657 werd Jan Camerlinck de Jonge als gildebreederszoon in het gilde opgenomen. Zijn broer, eveneens Jan genaamd, stond borg voor hem. Er zijn dus verschillende personen met de naam Jan Camerlinck. Wie was nu de schilder?

Archiefonderzoek leverde de volgende gegevens op.

In 1625 kregen Hermen Roeloffs, Gerrit Roeloffs en Jan Roeloffs het burgerrecht van de stad Zwolle. Zij waren alle drie afkomstig uit Coevorden en dus zeer waarschijnlijk broers. Aan hun achternaam is soms Camerlinck of Camerlingh toegevoegd.

Hermen Roeloffs trouwde in 1629 met Trientien Derks. Zij kregen in 1633 een zoon Roeloff en in 1635 een zoon Jan. Hermen is in 1668 begraven. Meer vermeldingen over deze Jan zijn niet in de archieven te vinden.

Gerrit Roeloffs was luitenant. Hij trouwde met Grietjen Thomas. Het echtpaar kreeg in ieder geval zes zonen.¹ Twee daarvan hadden de voornaam Jan, ook wel Jan de Oude en Jan de Jonge genoemd. Jan de Oude, geboren in 1629, trouwde in 1655 met Kniertjen Michiels, Jan de Jonge huwde in 1657 Jenneken Aels. Vader Gerrit overleed rond 1656.

Jan Roeloffs trouwde in 1620 Truijchien van Goor. In 1623 werd hij lid van de meente. Hij was van 1644-1645 president van het St. Nicolaasgilde. Dit echtpaar kreeg in 1626 een zoon genaamd Roeloff. Jan Roeloffs overleed in 1652 of 1653.

De signatuur J. Camerlinck op een schilderij uit 1660 kan dus niet slaan op Jan Roeloffs Camerlinck, omdat die toen al was overleden, en waarschijnlijk ook niet op zijn neef Jan, zoon van Hermen Roeloffs, wel echter op Jan de Oude en Jan de Jonge, zonen van Gerrit Roeloffs. Jan Camerlinck de Jonge werd op 7 juli 1657 lid van het St. Nicolaasgilde als gildebroederszoon. Zijn broer Jan trad op als borg. Enige jaren later duikt de naam Camerlingh weer op in het gildearchief, wanneer Roelof Camerlinck lid wordt. Hij wordt geen gildebroederszoon genoemd, dus deze Roeloff is geen broer van de beide Jannen. Zowel Hermen als Jan Roeloffs hadden een zoon met de naam Roeloff.

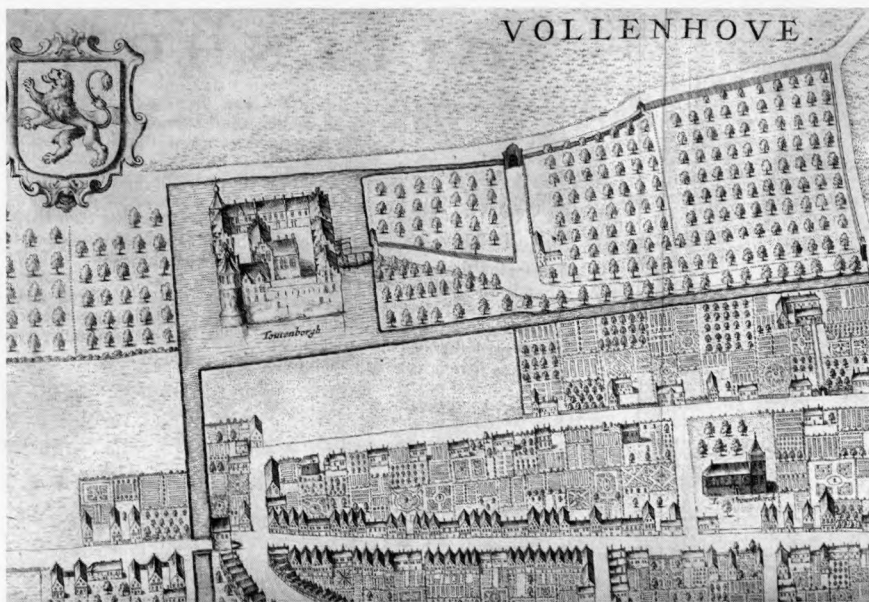
Van 1661-1662 was Jan de Jonge president van het gilde. In 1674 werd hij meentelid. Als beroep wordt meestal vaandrig genoemd, zoals in 1688 toen hij provisor van het Binnengasthuis was. In februari 1699 is een Jan Camerlinck, hopman, begraven. Dit moet Jan de Jonge zijn, want uit zijn boedelinventaris uit 1705 blijkt dat hij al enige tijd daarvoor is overleden. Hij bezat veel huizen en land, maar uit niets blijkt dat hij zich met schilderen bezig hield.² Jan de Oude moet vóór 1683 zijn overleden. In het archief is een melding te vinden dat op 30 mei 1679 Jan Camerlinck begraven is. Dit is waarschijnlijk Jan de Oude. Over zijn beroep wordt nergens iets vermeld.

Wie de schilder Joan Camerlinck is die samen met Hermen Camerlinck in 1663 borg staat voor het nieuwe gildelid Roeloff Camerlinck blijft dus in nevelen gehuld. Het meest aannemelijke is dat het Jan Camerlinck de Oude is.

Het kasteel

De Toutenburg lag aan de zuidkant van de stad. Dit kasteel was meer bedoeld als praalslot dan als verdedigingswerk. De muren waren waarschijnlijk nog geen meter dik en dit bood onvoldoende weerstand tegen de 16de eeuwse wapens. Toch biedt het kasteel op het schilderij een aanblik van een onneembare vesting door de brede slotgracht, de uit de gracht oprijzende muren en de twee ronde torens met zeskantige spitsen bij de ingang. Aan de achterzijde staan ronde torens op de hoeken. Deze worden bekroond door uivormige daken.

Op de plattegrond van Vollenhove van Joan Blaeu uit het midden van de 17de eeuw is duidelijk te zien dat het water van de stadsgracht van Vollenhove doorloopt als slotgracht rondom het kasteel. Op deze kaart ontbreken de ronde

Detail van de kaart van Vollenhove van J. Blaeu, midden 17de eeuw.

torens aan weerszijden van de brug. Op een oudere plattegrond, die van Jacob van Deventer uit omstreeks 1560, is de Toutenburg als traditioneel kasteel afgebeeld: een vierkant met vier hoektorens. De kaart van Blaeu toont de Toutenburg in vogelvluchtperspectief. Ook is hier een ophaalbrug afgebeeld, die op het schilderij niet voorkomt. Duidelijk is te zien dat er niet alleen vertrekken waren gebouwd tegen de buitenmuren, maar dat zich midden op het kasteelterrein ook een huis bevond. Dit was het eigenlijke woongedeelte. Op het schilderij uit 1660 steekt dit huis boven de andere gebouwen uit; het was een L-vormig gebouw met meerdere verdiepingen en een traptoren in de hoek tussen de twee delen.³ De beide toegangspoorten die links op het schilderij zijn afgebeeld, zijn op de kaart van Blaeu terug te vinden.

Het schilderij laat, ongeveer 130 jaar na het begin van de bouw van het kasteel, een mengeling van bouwstijlen zien: op de Middeleeuwen geïnspireerde torens bij de ingang van de burcht, laatgotische en renaissance trapgevels en renaissance omlijsting van de dakkapellen. De ramen rechts van de ingang hebben een 16de eeuwse boogvormige bekroning, de bekroning met driehoekige frontons van de ramen links van de ingang tonen de klassicistische vormtaal uit de eerste helft van de 17de eeuw.

Boven de toegangsdeur is een wapenstein met een timpaan aangebracht. Meer dan een omgekeerde S-vorm is hierin niet te herkennen. De luiken en de deuren van de beide toegangspoorten zijn beschilderd in de kleuren van Van Haersolte: geel/goud en zwart. Het geel is op het schilderij meer grijsachtig geworden. Links op de achtergrond is een stadssilhouet te zien. Dit is het silhouet van

de stad Vollenhove, maar het zal in werkelijkheid vanuit het gezichtspunt van de schilder niet te zien zijn geweest.

Het blijft natuurlijk altijd de vraag of de schilder het kasteel waarheidsgetrouw heeft afgebeeld. Zo is bijvoorbeeld op een tekening van A. de Haen boven de wapenstein bij de toegangsdeur niet een tympaan te zien, maar een oudere, van bakstenen gemetselde boogvorm.

Een aardig detail is de karos of koets op de voorgrond die zojuist door de zuidelijke toegangspoort is gereden. Hij wordt getrokken door vier paarden. De koetsier zit op de bok en in de koets zelf zitten twee dames. Eén van de dames zit in de zogenaamde hang. Deze hang is opgebouwd uit een aan riemen opgehangen treeplank, waarvan zijkanten en soms ook de voorkant, bekleed waren met leer. Een dergelijke koets is ook te zien op het schilderij van Gerard ter Borch met de intocht van Adriaan Pauw in Munster. Mevrouw Pauw zit hier in de hang. Wie de dame in de hang is in de karos die de Toutenburg verlaat, is niet duidelijk. Een bezoeker of de kasteelvrouw van de Toutenburg? De plaats op de achterbank van de koets is voor een persoon die hoger in aanzien staat dan degene die in de hang zit.

Bouwheer en bewoners

Het kasteel werd gebouwd van 1524 tot 1531 in opdracht van Georg Schenck, heer van Tautenburg in Thüringen, die in 1496 naar Nederland was gekomen. Hij zou in de jaren hierna een aantal belangrijke bestuursfuncties in het noorden en oosten van de Nederlanden gaan bekleden. Schenck trouwde in 1502 met de rijke erfdochter Anna de Vos van Steenwijk. Hierdoor werd hij ingezetene van het Oversticht. In datzelfde jaar benoemde de bisschop van Utrecht hem tot drost van Vollenhove. Aanvankelijk woonde Schenck binnen Vollenhove. In 1511 schonk de stad hem een stuk land ten zuiden van de stad, buiten de Bentpoort. In de jaren hierna vergrootte Schenck zijn bezit. Daardoor kon hij in 1524 beginnen met de bouw van een kasteel.

Sinds 1521 bekleedde hij de functie van stadhouder van Friesland. In 1528 benoemde de landsheer van Overijssel, Karel V, hem tot stadhouder van Overijssel. Acht jaar later werd hij ook stadhouder van Drenthe en Groningen. Georg Schenck overleed in 1540 aan verwondingen, die hij opliep bij een beleg van Genemuiden.

Aan het eind van de 16de eeuw en in de 17de eeuw waren verschillende personen eigenaar van de Toutenburg. Nadat beide wettige zonen van Georg Schenk waren overleden, ontstond er wegens het ontbreken van een testament, onenigheid over de nalatenschap. Diverse moeders van bastaarden meldden zich. Uiteindelijk werden door het Hof van Utrecht de overste Christoffel Schenck en de kinderen van Rutger van den Boetzelaer en Anna Schenk van Toutenburg, Joachim, Steven en Oswald van den Boetzelaer in 1585 als erfgenamen aangewezen.

Bij het overlijden in 1625 van Joachim van den Boetzelaer blijkt dat de Toutenburg al enige tijd in drie eenheden was opgesplitst. De zonen van Joachim werden eigenaar van de zuidzijde van het huis, beginnend bij de poortkamer, inclusief de Bentzijde (van de Bentpoort te Vollenhove) met het zuiderhuis tot aan het brouwhuis. De broer van Joachim, Oswald, bezat het middenhuis, en

de zonen van Steven, die vóór 1619 was overleden, de noordzijde, de hofmeesterskamer, het bakhuis en de torens tot aan de gracht. Brouwhuis, zolder en kelder bleven aan Joachim en Oswald. Gezamenlijk eigendom waren de poort, het portiershuis, de grachten, de brug, de buitenmuren.

In 1638 bleek de dochter van Stevens zoon Rutger, Ernestina van den Boetzaelaer, de meeste rechten op Toutenburg in handen te hebben. Zij werd geboren omstreeks 1620. In 1639 trouwde zij met Anthony van Haersolte tot Herxen (1608-1670). Anthony erfde in 1643 de havezate Herxen, maar het echtpaar woonde voornamelijk op de Toutenburg. Zij kregen vijf kinderen. De oudste, Zweder, werd geboren in 1640 en overleed kinderloos in 1674. De tweede zoon, Rutger, werd in 1642 geboren. Hij overleed in 1703. Zweder was in 1659 student in Leiden en in 1660 in Utrecht. Rutger studeerde eveneens in 1659 in Leiden. Hij erfde de Toutenburg na het overlijden van zijn broer. Bovendien was hij na het overlijden van zijn vader in 1670 al in bezit van huis Herxen gekomen. De andere drie kinderen waren dochters. Johanna, geboren omstreeks 1644, Anna Elisabeth, geboren omstreeks 1647 en Beatrix, geboren in 1648. In het jaar dat het schilderij vervaardigd werd, in 1660, woonde het echtpaar, Ernestina van den Boetzaelaer en Anthony van Haersolte, dus met deze drie dochters op de Toutenburg. Na het overlijden van Anthony in 1670 en zijn zoon Swier in 1674, waren Rutger van Haersolte en zijn vrouw Geertruid van Ittersum de bewoners van het kasteel. In 1676 bestond dit huishouden uit man, vrouw, drie kinderen, een knecht, een jongen en drie meiden.

Het verval

Al in de 17de eeuw trad verval in. Dit blijkt uit archiefstukken en tekeningen. In 1675 waren op een totaal van 12 vuurplaatsen, de vier vuurplaatsen in het zuiderhuis vervallen. Dat wil zeggen dat dit huis niet meer bewoonbaar was. Op een tekening van Abraham de Haen uit 1730 is duidelijk te zien dat de zuidelijke hoektoren ter hoogte van de waterlijn gebreken vertoont, evenals de muur tussen de beide torens. De uivormige bekroning op beide torens is niet meer aanwezig. De nazaten van Rutger van Haersolte vestigden zich in het midden van de 18de eeuw op de Haerst, en verbleven slechts zo nu en dan op de Toutenburg. Eind 18de eeuw is er al sprake van verkoop van stenen van de Toutenburg. De restanten van het slot kwamen in 1790 in bezit van de erfgenamen van Arend Sloet, de bezitter van Old Ruitenborgh. Aan het begin 19de eeuw was er van het ooit zo indrukwekkend uitziende kasteel niet veel meer over dan de gracht en een ruïne van de torens naast de ingangspoort.

Deze ruïne was het eerste archeologische monument in de stad Vollenhove. Inmiddels zijn ook het terrein met de restanten van de voormalige havezate Tweekuizen en de stadskern als archeologisch monument aangewezen.

Dit fraaie schilderij laat niet alleen een bijzonder kasteel in Overijssel zien, waarvan slechts enkele tekeningen bekend zijn, het is tevens het enige bekende werk van de Zwolse schilder Jan Camerlinck de Oude, die leefde van 1629 tot 1679. Het is dus zowel topografisch als kunsthistorisch van belang.

Literatuur

- J. Heringa, *De eer en hoogheid van de staat, over de plaats der Verenigde Nederlanden in het diplomatieke leven van de zeventiende eeuw*, Utrecht 1961.
- A.J. Mensema en Js. Mooijweer, *De Havezaten van Vollenhove, Marxveld, Oldenhof en Oldruitenborgh*, Zwolle 1989.
- J.C. Streng, *Vrijheid, gelijkheid, broederschap en gezelligheid, Het Zwolse Sint Nicolaasgilde tijdens het ancien Régime*, Hilversum, 2001.
- J.C. Streng, *Biografie van het geslacht Van Haersolte* (nog niet verschenen).
- J.W. des Tombe, 1921, bewerkt door C.W.L. baron van Boetzelaer 1967, *Het geslacht van den Boetzelaer*, Assen 1969.

Noten

- 1 Historisch Centrum Overijssel. RA001 - 114, p. 35: in het testament van Thomas Camerlink, predikant te Hardenberg, worden tot universeel erfgenaam benoemd zijn broers Johan Camerlink de Oude, Roelof Camerlink, schout te Coeverden, Jan Camerlink de Jonge, Gerrit Camerlink, Willem Camerlink, schout te Zuidwolde en de kinderen van Henricus Camerlink, in leven predikant te Ruinen.
- 2 Historisch Centrum Overijssel. RA001 - 548, p. 325-440.
- 3 Op de meeste topografische tekeningen en gravures komt deze traptoren niet voor. Wel heel duidelijk is hij te zien op de tekening van A. de Haen van de Toutenburg vanuit het zuiden gezien uit 1729.